

Wie
schrijft
die blijft!

Archievenhandleiding
bij de erfgoedlessen

'Wie schrijft, die blijft!'

Inleiding

Het educatieve programma 'Wie schrijft, die blijft!' is ontwikkeld in opdracht van de Stichting Brabantse Bronnen en is een onderdeel van het project Digitaal Oorkondenboek van Noord-Brabant (www.donb.nl). Dit project beoogt de ontsluiting van de vroegste oorkonden, zodat de teksten toegankelijk worden voor een brede kring van geïnteresseerden.

'Wie schrijft, die blijft!' is een educatief project over lezen en schrijven in de Middeleeuwen voor de bovenbouw van het primair onderwijs en de brugklassen van het voortgezet onderwijs. Het toont het belang van het op schrift stellen van afspraken en verhalen en laat leerlingen kennis maken met oorkonden en manuscripten als dragers van middeleeuwse teksten. Wie schrijft, die blijft. Dat gold in de Middeleeuwen net zo hard als tegenwoordig. Door afspraken op te schrijven en officieel te bezegelen, had men een keihard bewijsstuk in handen. Tegenwoordig is dat vanzelfsprekend, maar duizend jaar geleden nog niet.

De meeste afspraken werden mondeling gemaakt, omdat weinig mensen konden lezen en schrijven. Vanaf de 13e eeuw lieten steeds meer mensen hun overeenkomsten opschrijven, zodat wij nu veel meer weten over deze tijd en latere eeuwen dan over de tijd daarvoor.

'Wie schrijft, die blijft!' sluit aan bij de kerndoelen van het primair en voortgezet onderwijs en geeft invulling aan de tijdvakken Monniken en Ridders (500-1000) en Steden en Staten (1000-1500). Vanaf september 2010 is de canon van Nederland opgenomen in de kerndoelen van het primair onderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

Op alle Nederlandse scholen moet de canon aan de orde komen bij het behandelen van de tijdvakken. De vijftig canonvensters worden gebruikt om de tijdvakken uit te werken en te illustreren. 'Wie schrijft, die blijft!' sluit aan bij de vensters:

Hebban olla vogala: het Nederlands op schrift, ca. 1100

Floris V: een Hollandse graaf en ontevreden edelen, 1254-1296

Projectbeschrijving

Doelgroep: groep 6, 7 en 8 primair onderwijs en brugklassen voortgezet onderwijs.

Het educatieve programma 'Wie schrijft, die blijft!' bestaat uit drie delen:

Les 1: voorbereidende les op school: 'Op papier geschreven en toch niet waar'

Les 2: rondleiding en spel in het archief 'Het Geheimzinnige Handschrift'

Les 3: reflecterende les op school: 'Wie schrijft, die blijft!'

les1. voorbereidende les 'Op papier geschreven en toch niet waar' (op school)

In de voorbereidende les in de klas krijgen de leerlingen inzicht in de wijze waarop de bovenlaag van de middeleeuwse samenleving steeds meer gebruik ging maken van het op schrift vastleggen van afspraken en culturele uitingen. Die ontwikkeling heeft de basis gelegd voor de huidige manier van communiceren.

In deze les wordt gebruik gemaakt van een spannend verhaal over een valse oorkonde dat kinderboekenschrijver Gerard Sonnemans speciaal voor dit doeleinde heeft geschreven. Het verhaal is ook opgenomen en via de website van de Stichting Brabantse Bronnen (www.donb.nl) te beluisteren, zodat u het verhaal desgewenst in de klas kunt laten voorlezen door Sonnemans. De leerlingen krijgen daarnaast allemaal een fraai werkblad met dit verhaal, schitterende middeleeuwse afbeeldingen en korte informatieve teksten over schrijven in de Middeleeuwen. Door het maken van bijpassende opdrachten die ook op het werkblad staan, doen de leerlingen op aansprekende wijze nog meer kennis op. In een kader staat ook een kinderboekenlijst voor leerlingen die verder willen lezen over de Middeleeuwen. De les wordt afgesloten met een aantal instructies voor het aanstaande archiefbezoek.

les 2. rondleiding en spel 'Het Geheimzinnige Handschrift' (in het archief)

Na de voorbereiding op school gaan de leerlingen échte middeleeuwse oorkonden bekijken in het archief. De oude, originele oorkonden mag je niet zomaar met je handen aanraken en ze mogen al helemaal niet het archief verlaten! Dus witte handschoenen aan en op naar de schatkamers van het archief: de depots!

In de depots zien de leerlingen in het echt hoe mensen in de Middeleeuwen schreven. En dat dat heel anders was dan nu! Niet alleen het handschrift was anders, maar ook de taal en het materiaal waarop werd geschreven. Door het aansluitend spelen van het reuze spannende spel 'Het Geheimzinnige Handschrift', dat door het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven is ontwikkeld, leren de leerlingen goed kijken naar middeleeuwse manuscripten die opvallen door het schitterende kleurgebruik en hun details. Welk groepje kan het beste de mysterieuze, oude handschriften ontcijferen?

les 3. reflecterende, verwerkende les 'Wie schrijft, die blijft!' (op school)

Terug op school wordt klassikaal eerst kort gereflecteerd op de vorige twee lessen, waarna de leerlingen aan de slag gaan met de verwerkingsopdracht. In deze opdracht maken de leerlingen naar middeleeuws voorbeeld bladzijden vol boeiende, spannende of leuke verhalen, die zijn opgesierd met mooie tekeningen. En al dat prachtigs wordt natuurlijk ondertekend met de eigen naam in geheimschrift!

Voor de leerlingen zijn er twee werkbladen:

1. Werkblad voor les 1 ('Op papier geschreven en toch niet waar')
2. Werkblad voor les 2 ('Het Geheimzinnige Handschrift') en voor les 3 ('Wie schrijft, die blijft')

Leerdoelen

Het lespakket sluit nauw aan bij de kerndoelen van het primair onderwijs, de onderbouw van het voortgezet onderwijs en bij de vensters van de cultuurhistorische canon.

1. Leerlingen verwerven een adequate woordenschat en strategieën voor het begrijpen van voor hen onbekende woorden. Onder 'woordenschat' vallen ook begrippen die het leerlingen mogelijk maken over taal te denken en te spreken.
2. Leerlingen leren over kenmerkende aspecten van het tijdvak Monniken en Ridders / Steden en Staten.
3. Leerlingen verwerven enige kennis over en krijgen waardering voor aspecten van cultureel erfgoed.
4. Leerlingen leren wat een archief is.
5. Leerlingen ontdekken de verschillen tussen schrijvers in de Middeleeuwen en schrijvers van nu.
6. Leerlingen leren hoe erfgoedbronnen worden bewaard en beheerd (behoudseducatie).
7. Leerlingen leren kijken naar oude geschreven bronnen.
8. Leerlingen leren oude, geschreven bronnen, die in Middel Nederlands zijn geschreven, te lezen.
9. Leerlingen leren oud schrift te schrijven.

Meedoen?

Wil uw archief het educatieve programma 'Wie schrijft, die blijft!' opnemen in het educatieve aanbod? Informeer bij de klantenservice van Cubiss naar de mogelijkheden en kosten. De klantenservice is te bereiken op telefoonnummer 013 - 46 56 700 of per mail klantenservice@cubiss.nl

Voor inhoudelijke vragen kunt u terecht bij consulent cultuurhistorie Ivonne Lipsch van het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven. Zij is te bereiken op telefoonnummer 040 - 264 99 54 of per mail i.lipsch@rhc-eindhoven.nl

Les 2. Rondleiding en spel in het archief 'Het Geheimzinnige Handschrift'

Inhoud les 2

- Introductie (welkom/kringgesprek) (ca. 15 min.)
- Rondleiding depot (ca. 30 min)
- Optioneel: pauze (ca. 10/15 min.)
- Spel 'Het Geheimzinnige Handschrift' (ca. 30)

Benodigdheden

Introductie (welkom/kringgesprek):

- tafel en stoelen

Rondleiding depot

- archiefstukken (in ieder geval een oorkonde (liefst met zegel), een verlucht manuscript en een eenvoudig manuscript/protocol (met een signet en een kruisje als ondertekening))
- ganzenveertje (optioneel)
- witte handschoentjes (optioneel)

Optioneel korte pauze:

- drinken voor leerlingen en koffie/thee voor leraren en eventueel ouders

Spel:

- werkbladen voor de leerlingen
- potloden
- scorebord (op bijvoorbeeld een whiteboard of een groot vel wit papier)
- dikke viltstift (om op scorebord te schrijven)
- spelmaterialen (reproducties van manuscripten en woorden in het Middelnederlands)

Lesomschrijving

U geeft de tweede les. Als u wilt weten wat de leerlingen in les 1 hebben behandeld en gaan krijgen in les 3, kunt u de docentenhandleiding erbij pakken. Deze staat op de educatiepagina van de volgende website: www.donb.nl. Bedenk dat het helemaal niet erg is als leerlingen in de verschillende lessen een overlap hebben. Herhaling is immers de moeder van het leren.

Introductie

Na de voorbereidende les op school gaat de klas échte middeleeuwse oorkonden bekijken in het archief. U ontvangt de leerlingen en neemt ze mee naar de educatieruimte.

In de educatieruimte begint u met een kringgesprek. Dit gezamenlijke begin geeft rust en vormt een goede basis. Bovendien bent u zo in staat persoonlijk in te spelen op de groep en kunt u maatwerk leveren. Hieronder een suggestie van hoe een kringgesprek eruit kan zien.

TIP Neem les 2 eerst voor uzelf helemaal door voordat u ermee gaat werken met de klas. Leg voordat de klas komt alles klaar. Daarnaast staat een lijstje met benodigdheden.

Kringgesprek

Welkom allemaal in het [vul hier de naam van uw organisatie in].
Ik/wij ben/zijn [vul hier uw na(a)m(en) in]

Weten jullie waar jullie zijn? Wat dit voor een gebouw is?

Jullie zijn in een archief. Archieven hebben schatkamers vol met bijzondere verzamelingen. Zo'n schatkamer noemen we een 'depot'. In een depot vind je oude, beschreven papieren. Zoals oude brieven en dagboeken. Maar je vindt er ook tekeningen, kaarten, foto's, ansichtkaarten, films en boeken! Al deze dingen noemen we 'archiefstukken'.

Een archief verzamelt dus archiefstukken.

Wie van jullie verzamelt er zelf iets?

Wat voor een verzameling heb jij?

Waarom verzamel jij? / Waarom bewaar jij al deze spulletjes?

Leg uit dat er verschillende redenen zijn om iets te verzamelen:

1. het is heel oud = **ouderdomswaarde**
2. er zijn er maar heel weinig van = **zeldzaamheidswaarde**
3. het is gemaakt van duur materiaal (bijvoorbeeld goud) = **materiaalwaarde**
4. het is heel mooi of knap gemaakt = **schoonheidswaarde**
5. mensen willen er veel geld voor betalen = **marktwaarde**
6. het geeft informatie over iets = **informatiewaarde**
7. het roept een bijzonder gevoel of herinnering op = **gevoelswaarde**
8. het is bijvoorbeeld van een beroemd iemand geweest = **symbolische waarde**
9. het bewijst iets (bijvoorbeeld jouw zwemdiploma of dadelijk jouw brommerrijbewijs, want het bewijst dat je in het diepe mag zwemmen/brommer mag rijden!) = **bewijswaarde**

Je bewaart dus iets omdat het voor jou heel bijzonder is. Het is dan voor jou waardevol. Dit waardevolle hoeft lang niet altijd iets te maken te hebben met geld. Het zit vaak in het verhaal dat erachter zit.

Toch bewaar je niet alles. **Waarom gooi je de ene tekening wel weg en de andere niet?**

Je kunt niet alles bewaren. Daarom moet je kiezen wat je wel en niet bewaart. En de spulletjes die je overhoudt, daar ben je misschien wel heel zuinig op! **Hoe bewaar jij jouw verzameling?**

Het archief bewaart ook niet alles. Maar oorkonden die honderden jaren oud zijn en waarvan er maar één bestaat, bewaren we natuurlijk wel! Daar moeten we dus heel zuinig mee zijn.

TIP Laat de leerlingen meteen vanaf het begin in de groepjes zitten zoals die op school zijn gemaakt (hierom is de docent verzocht in de voorbereidende les). Als u van tevoren de tafels nummers geeft (door bijvoorbeeld groot het nummer 1 op een A4'tje te printen en die op de tafel 1 te plakken enzovoorts), gaan de leerlingen vanzelf aan de goede tafel zitten (groepsnummer 1 aan tafel 1, groepsnummer 2 aan tafel 2 et cetera) en voorkomt u gesteggel over wie waar wil zitten.

TIP Dit is meteen een mooie aanleiding om de huisregels van uw archief uit te leggen.

TIP Als er meer dan 15 leerlingen in de klas zitten, splits dan de klas op in twee groepen. De rondleiding wordt dan dus door twee archiefmedewerkers gegeven. Spreek samen een tijd af, zodat alle leerlingen tegelijk terug zijn in de educatieruimte. Leerlingen die zich gaan vervelen, bijvoorbeeld omdat ze moeten wachten, gaan klieren. Let op dat de horloges gelijk staan!

Rondleiding door depot

Oude, originele oorkonden mag je niet zomaar met je handen aanraken en ze mogen al helemaal niet het archief verlaten! Dus op naar de schatkamers van het archief: de depots!

Laat de leerlingen in het depot in ieder geval het volgende zien: een verlucht manuscript, een eenvoudig manuscript/protocol (met signet en kruisje als handtekening) en een oorkonde (liefst met zegel). Deze archiefstukken komen namelijk in de andere lesonderdelen terug. Voor de leerlingen is dit een unieke gelegenheid om het materiaal met eigen ogen te zien!

Optioneel: laat de leerlingen in het depot witte handschoentjes aan doen. Handschoentjes kennen ze vaak van televisie en het versterkt het gevoel dat ze iets bijzonders gaan meemaken. **Vraag eerst aan de leerlingen of ze weten waarom de handschoentjes aan moeten doen. Heeft iemand ze wel eens op tv gezien?** Leg vervolgens uit waarvoor de handschoentjes dienen (behoudseducatie).

Variant: u kunt alle leerlingen handschoentjes aan laten doen, maar u kunt er ook voor kiezen om te vragen wie wil assisteren. Wijs vervolgens één of twee leerlingen aan die mee mogen helpen, bijvoorbeeld met het omslaan van bladzijden. De meeste leerlingen vinden dit heel bijzonder!

Laat de leerlingen vervolgens zien hoe mensen in de Middeleeuwen schreven. En dat dat heel anders was dan nu! Niet alleen het handschrift was anders, maar ook de taal en het materiaal waarop werd geschreven (laat het verschil zien tussen perkament en papier). Laat indien mogelijk ook zien waarmee men schreef (oude ganzenveer). **Hoe ondertekenden mensen die niet konden lezen en schrijven?** Laat vervolgens een manuscript zien waarin een kruisje als handtekening staat. En laat daarna een signet zien als handtekening. In les 1 hebben de leerlingen hun eigen signet ontworpen en daar gaan ze in les 3 weer mee aan de slag.

Ga terug naar de educatieruimte en laat de kinderen weer in groepjes bij elkaar zitten. De reis naar het archief en de rondleiding door het depot is voor veel leerlingen spannend. Even een korte (plas)pauze is geen overbodige luxe. Misschien kan er drinken en een koekje worden aangeboden? Een fles aanmaaklimonade en wat speculaasjes kosten bijna niets. Maar er is natuurlijk ook niks mis met zelf meegebrachte boterhammen en/of fruit.

Spel 'Het Geheimzinnige Handschrift'

Door het aansluitend spelen van het spel 'Het Geheimzinnige Handschrift', dat door het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven is ontwikkeld, leren de leerlingen goed kijken naar beeldschone, middeleeuwse manuscripten die opvallen door het schitterende kleur-gebruik en hun prachtige details. En welk groepje kan het beste de mysterieuze, oude handschriften ontcijferen?

TIP Het spelmateriaal is niet voor éénmalig gebruik. Laat de leerlingen voorzichtig zijn met het materiaal!

Scorebord

Laat de leerlingen eerst een (historische) naam verzinnen voor hun groepje. Maak zelf ondertussen van het whiteboard een scorebord. Verdeel hiervoor het bord in vlakken, zodat ieder groepje ongeveer een gelijk vlak heeft. Schrijf in ieder vlak 'groep' met het groepsnummer (bijvoorbeeld: groep 1) en daarachter ruimte waar de leerlingen hun groepsnaam op kunnen schrijven (bijvoorbeeld: groep 1 De Groten). Daaronder zet u de nummers 1 t/m 6 onder elkaar, zodat de leerlingen daarachter hun antwoorden kunnen opschrijven. Zorg dat er achter de antwoorden ruimte overblijft om het aantal punten per vraag op te schrijven. Helemaal onderaan, onder nummer 6, schrijft u 'totaal'. Hier komt het totaal aantal punten te staan dat ieder groepje op het einde van het spel heeft verzameld.

Nog een tip: Attendeer de leerlingen erop dat het een spel is en dat ze er dus voor moeten zorgen dat andere groepjes hun antwoord niet kunnen horen! Zodra het groepje de oplossing heeft, schrijft ieder groepslid de oplossing op het eigen werkblad.

Laat vervolgens per groepje één leerling de zelfverzonnen groepsnaam op het scorebord schrijven. Als een naam niet voldoet aan de opdracht (in iedere klas zitten lolbroeken), laat ze dan heel snel een nieuwe verzinnen.

Dan gaat het spel beginnen.

Verluchte manuscripten

Geef ieder groepje een reproductie van hetzelfde verluchte manuscript. Houd onderstaande volgorde aan. De moeilijkheidsgraad wordt namelijk opgevoerd. Stel dan de vraag die bij het manuscript hoort (zie ook hieronder).

Laat pas nadat de drie manuscripten aan de beurt zijn geweest eerst één leerling per groepje de antwoorden op het scorebord schrijven. Behandel vervolgens klassikaal de drie manuscripten (zie voor uitleg hieronder). Dit is het minst rommelig, terwijl de te behandelen stof toch goed kan worden besproken zonder dat er teveel tijd tussen de lesonderdelen zit.

- **Manuscript muziekinstrumenten** [AFBEELDING 1, PAG. 10]
[vraag] Hoeveel muziekinstrumenten zie je?
[antwoord] 11, zie afbeelding waar de instrumenten zijn afgebeeld.
[punten] Goed antwoord is één punt.
- **Manuscript grisaille** [AFBEELDING 2, PAG. 11]
[vraag] Welke kleuren zijn gebruikt?
Leg aan de leerlingen uit dat de kleur van het perkament niet meetelt. Het gaat dus puur om de illustratie, de tekst en de stempel.
[antwoord] Vijf: de techniek die in de illustratie is gebruikt noemen we 'grisaille'. Een grisaille is een eenkleurige schildering. In dit geval zijn allemaal grijstinten gebruikt. Door deze techniek laat de kunstenaar zijn voortreffelijke manier van schilderen van licht en donker zien.

De tekst is in rood, donkerbruin (omdat het heel donkerbruin is, keuren we zwart ook goed), blauw en roze. De stempel is in rood. In totaal zijn er dus vijf kleuren te zien.

[punten] We voeren de spanning op! Nu is een goed antwoord één punt erbij en een fout antwoord één punt aftrek!

- **Manuscript dieren** [AFBEELDING 3, PAG. 12]

[vraag] Hoeveel dieren zie je?

Deze vraag lijkt makkelijker dan hij is. In de wapens staan namelijk steeds twee leeuwen afgebeeld, die bijna niet te zien zijn maar natuurlijk wel meetellen. U kunt ervoor kiezen deze leeuwen vooraf al aan te wijzen aan de leerlingen. De leerlingen zullen dan in ieder geval door hebben dat ze heel goed moeten kijken.

[antwoord] 26, zie afbeelding waar welke dieren staan afgebeeld.

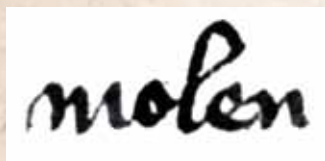
[punten] Goed antwoord is één punt, fout antwoord is één punt aftrek!

Optioneel: u kunt de manuscripten met de dieren ook moeilijker maken door niet naar het aantal te vragen, maar te vragen welke diersoorten staan afgebeeld.

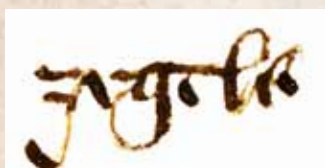

Paleografie

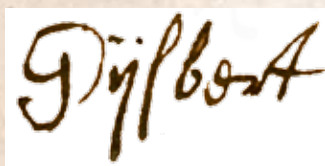
Begin met het gezamenlijk lezen van het eerste woord 'molen', zodat de leerlingen begrijpen wat de bedoeling is. Alle woorden die ze gaan lezen komen uit het verhaal uit de voorbereidende les. Leg ook uit hoe ze het blad in hun werkboek met het 'geheim-schrift' (lijst met 16e- en 17e- eeuwse lettertypen) kunnen gebruiken om de woorden te ontcijferen. Links staan de hoofdletters, in het midden moderne letters en rechts de kleine letters.

[AFBEELDING 4]

[AFBEELDING 5]

[AFBEELDING 6]

[AFBEELDING 7]

Geef dan ieder groepje hetzelfde woord. Houd onderstaande volgorde aan. De moeilijkheidsgraad wordt namelijk opgevoerd. Welke groep kan het woord lezen? Laat de leerlingen in groepjes overleggen (zachtjes, zodat anderen hun antwoord niet horen!).

Als ze er gezamenlijk uit zijn, mogen ze het antwoord in hun werkboekjes opschrijven. Attendeer de leerlingen er nog eens op dat soms woorden anders geschreven zijn dan wij ze nu schrijven en dat ze daarom de woorden correct moeten overschrijven.

Laat pas nadat de drie Middelnederlandse woorden aan de beurt zijn geweest eerst één leerling per groepje de antwoorden op het scorebord schrijven. Herhaal desnoods nog een keer dat de woorden goed overgeschreven moeten worden! Behandel de woorden vervolgens klassikaal. Een goed antwoord is een punt. Om de spanning op te bouwen, wordt bij het tweede woord een punt afgetrokken als het antwoord fout is. En bij het derde woord wordt ook nog eens gelet op de transcriptie. Is het woord niet goed overgeschreven, dan wordt ook hiervoor een punt afgetrokken.

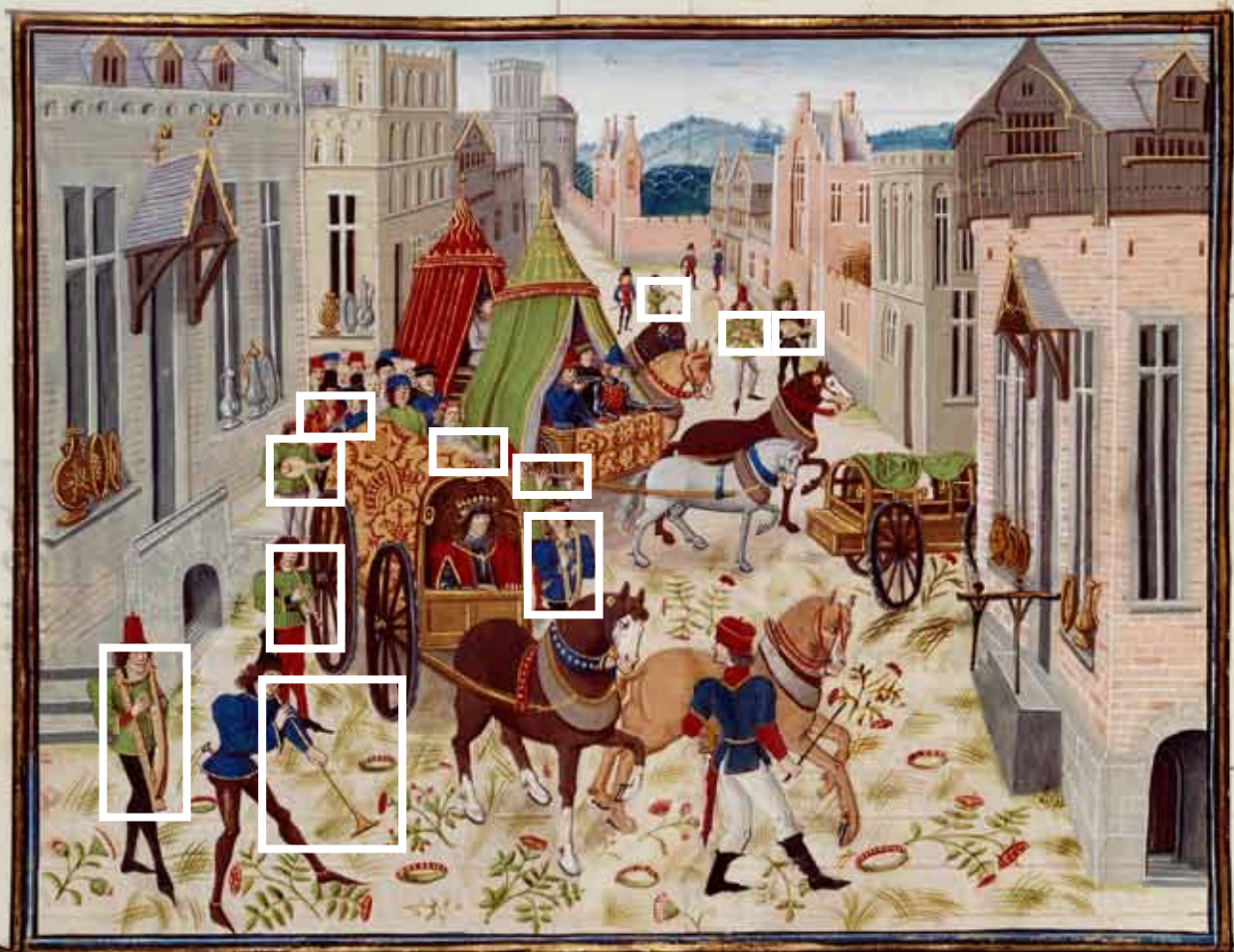
Gezamenlijk woord is 'molen' [AFBEELDING 4]

Eerste woord is 'zegels' [AFBEELDING 5]

Tweede woord is 'Gijlsbert' [AFBEELDING 6]

Derde woord is 'orkonden' [AFBEELDING 7]

Tel vervolgens per groepje alle punten op en schrijf de totaalscores op het scorebord. Welk groepje mag zich winnaar noemen? Hiermee zijn we aan het einde gekomen van het spel 'Het Geheimzinnige Handschrift'. Sluit af door desgewenst heel kort aan een paar leerlingen te vragen wat ze van het archiefbezoek vonden en bedank de leerlingen, docenten en ouders voor hun bezoek. Laat de leerlingen hun werkblad mee naar school nemen. Op school gaan ze het werkblad namelijk verder afmaken!

Nisi doncques quil
 est auant dit ale
 xandre contfaisoit
 non seulement les
 pompes et glouie que le dieu
 lucas auoit rapporte de celles
 gens mais encore contendoit
 a passer son bruit et grant
 renom ou que ce feust vnt
 triumphe qui feust establi
 premierement dicellui lucas
 ou vnt jeu de errans et for
 nes. Alexandre delibera tota

lement contrefaire ce triumphe
 dunt courage essours et esse
 ue sur humane haulteur.
 Si fist les rues ou il passoit
 ionchier de fleurs et chapeau.
 et mettre es entrees des maisons
 flacons plams de vin et aut
 vasselie de grandeur bien
 estrange. Puis fist parer
 chariotz et litieres en manie
 re de tentes tendues et adoubees
 par dedens esqueles plusieurs
 cheualiers peussent entrer.

[AFBEELDING 1]

Grijsinten

Rood

D'une femme enchainte deusfant pelerine au mont
 saint michel souzprise De la mer. Redama
 ge marie. La quelle fut gardee et son enfant

Rood

Blauw

Roze

Zwart/
 donkerbruin

Tinsi comme plusieurs homes gens aloyent
 une fois en pelermaige au mont saint mi
 chel qui siet en normendie ou peril de la mer
 hault sur vne roche entre les aultre estoit vne
 moult enchainte Or aduint quant ilz
 virent du mont saint michel que la
 mer commença a retourner sicome elle a acoustu
 me de faire deux fois jour et nuit elle venoit bru
 ant comme tempeste Quant ceulz la veirent

Insect

Vogel

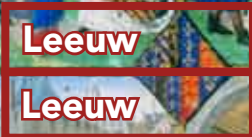
Vogel

Vogel

Draak

Leeuw

Leeuw

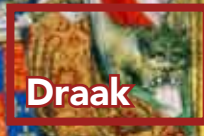

Leeuw

Leeuw

Kat

Draak

Aap

Le prologue du liure qui sensieut Incomparable benois seront les misericordieus.

Honneur et reuerence de Dieu et pour le salut dunchastain chose salutaire et moult profitable est de sauoir ce de quoy nresaigneur Ihesu crist fera en partie son iugement en approuver les oeuvres des iustes et en reproouuer

Leeuw

Leeuw

Vogel

Vogel

Uil

Vogel

Vlinder

Leeuw

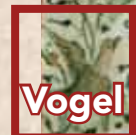
Libelle

Vogel

Slak

Vogel

Konijn

Leeuw

[AFBEELDING 3]

Bronvermelding

Verluchte manuscripten werkbladen, archievenhandleiding en spel 'Het Geheimzinnige Handschrift'

Hanno Wijsman, Handschriften voor het hertogendom. De mooiste verluchte manuscripten van Brabantse hertogen, edellieden, kloosterlingen en stedelingen (Alphen aan de Maas 2006)

Woord 'molen'

Algemeen Rijksarchief Brussel
A.f.v.M-W, folio 909

Afbeelding signet

Bernheze, abdij van Berne
Abdijarchief
inv. nr. IID4

Afbeelding oorkonde met twee zegels

Grave, Verzorgingshuis Maaszicht
archieff Sint-Catharinagasthuis Grave, inv.nr. 1180.
oorkonde d.d. 1303.06.28

Afbeelding scriptores

El Escorial, Bibliotheca del Monasterio
Libros del ajedrez, dados y tablas, 1283, T. I, 6, folio 1v.

Woorden 'zegels' en 'orkonde'

Regionaal Historisch Centrum Eindhoven
Archief schepenbank Oirschot, inv.nr. 387

Afbeelding charter met zegel

Regionaal Historisch Centrum Eindhoven
Archief Gemeentebestuur Nuenen 1300-1935
inv.nr. 101, B 68

Woord 'Gijsbert'

Regionaal Historisch Centrum Eindhoven
Schepenbank Oirschot, inv.nr. 2421, folio 43

Afbeelding verschillende handschriften

Regionaal Historisch Centrum Eindhoven
Archief schepenbank Oirschot, inv.nr. 2421,
folio 153

Het plaatje van het schoonschrapen van perkament

Staatsbibliotheek Bamberg
Ms. Patr. 5, folio 1v

Afbeelding zegel hertog Jan I van Brabant

Stadsarchief 's-Hertogenbosch
Verzameling Charters en Privilegiën, inv. nr. 13
Foto: Stadsarchief 's-Hertogenbosch/Jac. Biemans

Het plaatje van de molen

Vieil Rentier d'Audenarde
Koninklijke Bibliotheek Brussel
Handschriftenafdeling, hs. 1175, folio 15r

© 2010, Stichting Brabantse Bronnen

Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Het educatieve programma 'Wie schrijft, die blijft!' is met de grootste zorg samengesteld. Voor zover mogelijk zijn alle auteursrechten volgens de wettelijke bepalingen geregeld. Degenen die desondanks menen rechten te kunnen doen gelden, kunnen zich alsnog tot de uitgever wenden.

Dit project is tot stand gekomen met financiële steun van de Provincie Noord-Brabant, Streekraad Het Groene Woud De Meierij, Stichting Streekrekening Het Groene Woud, Regionaal Historisch Centrum Eindhoven, Brabantse Netwerk Bibliotheek en Cubiss.

Dit project 'Wie schrijft, die blijft!' is ontwikkeld in opdracht van de Stichting Brabantse Bronnen door het Regionaal Historisch Centrum Eindhoven en Cubiss.

Lesmaterialen en lesideeën:

Ivonne Lipsch (www.rhc-eindhoven.nl),
José Peijen (www.cubiss.nl) en
Gerard Sonnemans (www.gerardsonnemans.nl)

Wetenschappelijke adviezen:

dr. Geertrui Van Syngel (Stichting Brabantse Bronnen /
Instituut voor Nederlandse Geschiedenis, www.inghist.nl)

Uitgave:

Stichting Brabantse Bronnen (www.donb.nl)

Ontwerp:

Coppen Communications+marketing
(www.coppencm.nl)

Druk:

Drukkerij Valkenstadt (www.valkenstadt.nl)

Instituut voor Nederlandse Geschiedenis

Provincie Noord-Brabant

rhc
regionaal historisch centrum eindhoven

UNIVERSITEIT VAN TILBURG

LEERTOEGEL CULTUUR IN BRABANT

effgoed
brabant

Cubiss

Streekarchief Land van Weezen en Almere

Brabantse Netwerk
Bibliotheek